

ARAP GRAMER İLMİNDE ZAMİR/ADILIN ZİKİRİ KONUSU ÜZERİNE

Doç. Dr. Mehmet Şirin ÇIKAR*

ÖZET

Zamir konusu Arap gramerinin önemli konularından biridir. Zamir ma'rifelik bakımından en güçlü olan isim çeşidine girmektedir. Konuşan ve dinleyen zamirlerini ma'rife yapan şey hitabtır. Üçüncü şahıs/ğâib zamirini ma'rife yapan şey ise, daha önce anılmış olmasıdır. Bu yüzden, anılan şeyin zamanı, yeri ve durumu ile zamir arasında bazı uyumların ve kuralların gözetilmesi gerekmektedir. Biz de bu çalışmamızda, Arap gramerindeki bu problemi ilmu'l-vad' penceresinden ele almaya ve karşılaşılan sıkıntıların nedenlerine işaret etmeye çalıştık.

ABSTRACT

Pronoun is one of the important topic in Arabic grammer and it's also the most know name. The speech, makes pronoun of speaker and listener know. But the third pronoun maked know by previously used or called. And we can see some problems in this subject so we study on these problems from wiew of ilmu al-wad.

Bütün dillerin gramerinde olduğu gibi Arap dili gramerinde de "zamir/adıl" konusu önemli bir yer tutmaktadır. Biz de bu çalışmamızda, Arap dilinde var olan zamir ve kullanımlarının ayrıntılarına fazla girmeden, "idmar kable zikir" meselesini daha iyi anlamak için vad' ilminde zamir konusunun işlenişini ortaya koymaya çalışacağız.

Türk dil gramerinde adıl, "kişi, özlük, gösterme, soru veya belirsizlik kavramları vererek, varlıkların yerini tutan sözcük"¹ şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla Türkçede *ad*, nesneleri doğrudan doğruya karşılayan, dildeki karşılıkları, onların isimleri durumunda olan kelimelerdir. Zamir ise, nesneyi temsil eder veya gösterir.² Ardında bir nesne veya kimse olan, dolayısıyla bir adın yerini tutan kelimeye zamir denir.³ Türk gramer ilminde bu konu için şu tasnif yapılmıştır: *Kişi ve şahıs*

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Van. email: msirin@yyu.edu.tr

¹ Vecihe Hatipoğlu, *Türkçenin Sözdizimi*, TDK yay., Ankara, 1972, s. 21.

² Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., 14. Baskı, İstanbul, 1982, s. 262 vd

³ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Basımevi, Ankara, 1986, s. 356.

zamirleri, ben, sen, o ve çekimleri; dönüşlülük zamiri, kendi; işaret zamirleri, bu şu, o; soru zamirleri, kim, ne; belirsizlik zamirleri, hepsi, başkası, bazısı, biri; ilgi zamiri, ki gibi.⁴ Kısacası Türkçe'de adil, varlıkları anlatmak için kullanılan sözcüklerdir ve yerlerini tuttukları varlıklara ve tutuş özelliklerine göre beş kısma ayrılmıştır.⁵

Arap dilinde ise zamir, konuşan, dinleyen ve gaip (3. şahıs) gibi varlıkları, şahıs halinde temsili olarak karşılayan kelimeler şeklinde açıklanan şahıs zamirlerine karşılık gelmektedir. Zamir, işaret isimlerinden ve ismi mevsullerden tamamen farklıdır ve dildeki kullanımı da kendine has kurallara göre olmaktadır.⁶

I

Genel olarak mudmer şeklinde isimlendirilen zamir, kendisinden bahsetmesi itibariyle mütekellim, sözün kendisine yönelmesi itibariyle muhatab, lafzen, ma'nen veya hükmen daha önce anılan itibariyle de gaib/üçüncü şahıs için konulmuş kelime⁷ diye tanımlanmıştır. Kûfeliler kinaye ve mukni terimlerini zamir yerine kullanmayı uygun görmüşlerdir.⁸ Bu şekilde isimlendirmelerinin amacı zamirin işleviyle ilgilidir, zira zamir, ismin yerine kullanılan ve ondan kinaye olan kelimedir.

İbn Akil, zamirin delalet ettiği mercei göz önüne alarak; *ğaybete ve hudur/konuşma esnasında mevcut olmayana ve orada olana delalet eden şey* şeklinde ikiye ayırdıktan sonra hudur zamirini; muhatab zamiri (ente gibi) ve mütekellim zamiri (ene gibi) olarak ikiye ayırmıştır⁹ Burada konuşmanın tarafları olan mütekellim ve muhatab aynı sınıftan kabul edilmiştir.

Arap gramer ilminde zamirler, kısaca şu taksime tabi tutulmuştur:

1. Munfasıl/ayrık zamirler: Sözün kendisiyle başlaması uygun olan ve kullanımda zahir isim yerine geçen zamirdir (أنا, ben, أنت, sen gibi). Merfu ve mansup zamirler muttasıl ve munfasıl olurken cer halindeki zamirler sadece muttasıl konumunda gelir.

2. Muttasıl/bitişik zamirler: Kelimenin sonuna gelir ve fiile bitişik سافرت (gittim) isme bitişik كتابه (onun kitabı) harfe bitişik عليك (ona) şeklinde gelebilen zamirlerdir. Bazen peş peşe iki muttasıl zamirin kullanımı

⁴ Ergin, a.g.e., s. 265 vd.

⁵ Tahir Nejat Gençan, *Dilbilgisi*, Murat Matbaacılık, 3. baskı, İstanbul, 1975, s. 234.

⁶ Türkçe ve Arapçadaki zamirlerin karşılaştırması için bkz., Ayşegül Seymen Koç, *Arapça ve Türkçede Zamirler –Karşıtsal Çözümleme-*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, dan. Emrullah İşler, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006.

⁷ Nureddin Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü'd-Diyaiyye (Molla Cami)*, İstanbul, Ts, II, 76; M. Semir Necib el-Lubdi, *Mu'cemu'l-mustalahate'n-nahviyye ve's-sarfiyye*, Müessesetu'r-Risale-Daru'l-Furkan, Beyrut-Amman, 1985, s. 134.

⁸ İbrahim es-Samerraî, *el-Medarisu'n-nahviyye –Usturetun ve vaki'un-* Daru'l-Fikr, Amman, 1987, s. 107.

⁹ İbn Akil, *Şerhu İbni Akil ala Elfiyyeti İbni Malik*, Mektebetu Dari't-Turas, 10. Baskı, Kahire, 1980, I, 88.

da caizdir¹⁰ أعطيتك (Onu sana verdim) gibi. Bitişik geldiği gibi aynı formatta ayırık kullanımı da vardır: أعطيتك إياه (Onu sana verdim) cümlesinde olduğu gibi. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, iki zamirin peş peşe muttasıl şeklinde gelmesi durumunda, mütekellim zamirinin diğerlerinden; muhatap zamirin ise ğaib zamirinden önce gelmesi zorunludur:

زيد اعطانيك و اعطانيه زيد، درهم اعطاكه زيد (Dirhem, Zeyd onu sana verdi, Zeyd onu bana verdi, seni bana verdi) veya انلزمكموها¹¹ (biz sizi ona zorlayacak mıyız?) ayetinde olduğu gibi.¹² Ancak iki zamiri ayıran bir edat varsa bu tertibe uymak şart olmaz. اعطاه إياك و اعطاك إياي (Onu sana verdi, beni sana verdi) gibi. Bazen iki ğaib zamir de peş peşe gelebilir. اعطاهاه و اعطاهوها (Onu ona verdi) gibi. Ancak bu kullanım azdır. Daha çok kullanılan şekil ise، اعطاهاه اعطاهاه إياه و اعطاه إياها şeklindedir.

Eğer bir zamirin bitişik kullanımı mümkün ise munfasıl/ayırık olarak kullanım caiz olmaz. Bu yüzden سافرت (gittim) şeklinde kullanılır ve سافر انا (gittim ben) kullanımı uygun olmaz. Ancak كان ve kardeşleriyle birlikte وظن ve kardeşlerinin ikinci mefulleri olarak ayırık ve bitişik getirmek de uygundur. كانته كنت إياه ظننتك إياه (Onu sen sandım) gibi.. Muttasıl zamir de kendi arasında gizli ve bariz şeklinde ikiye ayrılır.¹³

3. Fasl zamiri: Yukarıda aktarılan iki zamirden farklı olarak mübtada ile haberi birbirinden ayıran zamirdir. خالد هو الناجح (Halid, o başarılıdır) veya aslı mübtada haberdır، كان خالد هو الناجح (Halid, o, başarılıydı) veya ظننت خالد هو الناجح (Halid, onu, başarılı sandım) gibi ve bu durumda zamirin irabta mahalli yoktur ve kelimada yokmuş gibidir.

4. Şe'n zamiri: Araplar, bir şeyi övmek ve dinleyende daha etkili kılmak için bazen isimden ziyade zamir getirirler, ondan sonra gelen cümle de bu zamirin ne olduğunu ve amacını açıklar. İşte bu zamir eğer müzekker ise şe'n, müennes ise kıssa şeklinde isimlendirilir. Kufeliler ise bu zamiri “meçhul zamir” şeklinde isimlendirmişlerdir.¹⁴

فإنها لا تعمى الأبصار¹⁶ (Deki, O, Allah birdir) قل هو الله أحد¹⁵ ki gözler kör olmaz) ayetlerinde olduğu gibi. Hiçbir zikir olmadan kullanılması olayın yüceliğine işarettir. Kapalı bir şeyi anmak ise etkisini kişide güçlendirip daha sonra açıklamaktır. Müfesseri açıklamadan önce bu şekilde anmak daha belîğ kabul edilmiştir. Burada zamir, sanki konuşan ile

¹⁰ Ebu Kasım Muhammed ez-Zemahşeri, *el-Mufasssal fi 'ilmi'l-luğa*, Daru İhyai'l-Ulûm, Beyrut, 1990, s.158

¹¹ Hud, 11/28

¹² Bkz. ez-Zemahşeri, *el-Mufasssal*, s. 158.

¹³ ez-Zemahşeri, *el-Mufasssal*, s. 155.

¹⁴ ez-Zemahşeri, *el-Mufasssal*, s. 164.

¹⁵ İhlas, 112/1.

¹⁶ Hacc, 22/46.

muhatap arasında bilinen ve daha önce geçmiş bir söze gönderme işlevini yerine getirmektedir. نعم ni'me ve رب rubbe 'deki zamir de bu kabildendir.¹⁷

Arap gramer ilmine göre zamirler, marifelik bakımından en önde gelirler. Bunun nedeni de hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde açık olmasından kaynaklanmaktadır. Konuşanın bizzat kendisine (ben, biz), dinleyene (sen, siz) ya da üçüncü şahısa (o, onlar) delalet eden zamirin, mudmar şeklinde isimlendirilmesi de "bir şeyi idmar ettim, yani onu gizledim, sakladım" demekten kaynaklanmaktadır.¹⁸ Mutekellimi marife yapan, konuşmanın çıktığı kişi olması, muhatapın dinleyen kişi, gaibin ise daha önce anılmış olana göndermede bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Konuşmanın meydana gelmesiyle, konuşan ve dinleyen haliyle bellidir. Ancak gaib/üçüncü tekil zamirin işaret ettiği kaynak kişinin lafzen, takdiren ya da manen zikrinin geçmiş olması şarttır. Lafzen anılmış olmasından kasıt, ya tahkikidir; ضرب زيد غلامه (Zeyd hizmetçisini dövdü) cümlesinde olduğu gibidir. Zira burada هو zamirinin kaynağı olan Zeyd zikredilmiştir. Ya takdiridir, ضرب غلامه زيد (Dövdü hizmetçisini Zeyd) cümlesindeki gibidir ki burada da Zeyd fail olduğundan fiilden sonra zikredilmiş gibi kabul edilir. Ma'nevi/manen takdimden kasıt ise, mütekadimin lafız değil de mânâ olarak anılması demektir. Bu mânâ, ya aynı lafızla anlaşılır: Örneğin اعدلوا هو اقرب للتقوى (Adaletli olun, o takvaya en yakındır) ayetinde¹⁹ olduğu gibi. Zira burada هو zamirinin mercii اعدلوا fiilinden anlaşılan العدل adalettir ve sanki mânâ itibariyle önce geçmiştir.²⁰ Ya da sözün siyakından anlaşılır, ولأبويه (Anne babasına) ayetinde²¹ miras konusu işlendiği için miras bırakana işaret vardır ve sanki mânâ olarak daha önce anılmıştır.²²

Kaynak/mercii için yapılan kimi sınıflandırmalar ise lafzi ya da lafzi olmayan şeklindedir.²³ Lafzi olmayana إنا أنزلناه (Biz onu indirdik) ayeti²⁴ güzel bir örnektir. Zira bu ayette geçen هو zamirinin işaret ettiği isim "Kur'an"dır. Bunun delili ise aklidir ve açıklamaya ihtiyaç duymayacak kadar açıktır.

Lafzi müfessir ise iki çeşittir: Ğalib ve ğalib olmayan. Ğalib, mütekaddim olmasıdır ki bu da üç şekilde olmaktadır: 1. lafız ve takdirde önce olması; والقمر قدرناه منازل و ayetinde²⁵ (burada lam gizlidir lehu demektir

¹⁷ Molla Cami, II, 77.

¹⁸ İbn Hişam el-Ensari, Şerhu şuzuri'z-Zeheb fı ma'rifeti kelamı'l-Arab, tah. M. Hayruta'me Halebî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1999, s.132.

¹⁹ Maide, 5/8.

²⁰ Molla Cami, II, 76.

²¹ Nisa, 4/11.

²² Molla Cami, II, 77.

²³ İbn Hişam, Şerh, s. 133.

²⁴ Kadir, 97/1

²⁵ Yasin, 36/39

aslında) olduğu gibi. 2. Takdirde değil sadece lafızda önce olması, و إذ ابتلى إبراهيم (Rabbi İbrahim'i sinamıştı..) ayetinde²⁶ olduğu gibi. Zira İbrahim mef'uldur ve konumu sonradır. 3. Lafızda değil sadece takdirde önce olması, فأوجس في نفسه خيفة موسى (Musa, birden içinde bir korku duydu) ayetinde²⁷ olduğu gibi. Zira Musa faildir ve konumu önce olmalıdır. Burada şöyle bir yorum da var, أوجس fiilinin faili gizlidir Musa ondan bedeldir.²⁸

Lafzi müfessirin ikinci çeşidini oluşturan galib olmayanda ise, lafız ve rütbe bakımından ismin daha sonra gelmesi gerekir ki bu durumlar da aşağıdaki gibidir:

1. Şe'n zamirinde, هو زيد قائم cümlesinde olduğu gibi, "sözün veya olayın durumu" şeklinde olan cümle onu açıklamaktadır. Bu cümle söz veya olayın bizzat kendisidir. قل هو الله أحد (Deki, O, Allah birdir) ayeti ve فإنها لا تعصى (O gerçek şu ki, gözler kör olmaz) ayetinde²⁹ olduğu gibi.

2. Bir müfessir ile kendisine haber verilen olursa, ما هي إلا حياتنا الدنيا (O, ancak bu dünyada yaşadığımız hayattır) ayetinde³⁰ olduğu gibi. Yani ما الحياة إلا حياتنا الدنيا (Bu dünyadaki hayattan başka hayat yoktur) demektir.³¹

3. Ni'me konusundaki zamir temyiz ile tefsir edilmektedir. نعم رجال زيد (Zeyd ne iyi adamdır) ya da بنس للظالمين بدلا (... zalimler için bu ne kötü bir değişmedir) ayetinde³² olduğu gibi.³³ Zamir gizlidir ondan sonra gelen isim onun temyizidir.

4. Rubbe رب nin mecruru. ربه رجال zira bu zamirin müfessiri kesinlikle temyiz ileidir.

5. Tenazur' konusundaki zamir, eğer ikinci amil, amel edip birincisi de merfu olduğuna delil olursa. قاما و قعد أخواك (İki kardeşin kalktılar ve oturdular) örneğinde olduğu gibi. Zira قاما fiilindeki elif أخوا kelimesindeki zamire döner.

Bütün zamirler mebnidir, tasgir, tesniye ve cem'i yoktur.³⁴

Mütেকellim zamiri, muhatabtan, muhatab zamiri de gaib zamirinden daha hastır. Bu yüzden bütün zamirlerin yazılması durumlarında bu üstünlük göz önüne alınmalıdır.³⁵

II

Yukarıda da görüldüğü gibi zamirin mercii/işaret ettiği veya döndüğü makam konusu etraflı bir şekilde incelenmiştir, buna göre: gaib

²⁶ Bakara, 2/124.

²⁷ Taha, 20/67

²⁸ İbn Hişam, Şerh, s. 134.

²⁹ Hacc, 22/46

³⁰ Casiye, 45/24.

³¹ İbn Hişam, Şerh, s. 134

³² Kehf, 18/50.

³³ İbn Hişam, Şerh, s. 134.

³⁴ Şerhu İbn Akil, I, 93.

³⁵ Şerhu İbn Akil, I, 106.

zamirinin kendisine döndüğü bir mercii/kaynağının olması şarttır. اشتریت کتابا احبه (Sevdiğim bir kitap satın aldım) cümlesinde hu zamirinin döndüğü isim kitaptır.

Zamirin birden fazla işaret ettiği isim varsa en yakınında olan isme döner. قرأت مجلة و صحيفة ثم حفظتها (Bir dergi ve bir gazete okudum daha sonra onu (gazeteyi) ezberledim) cümlesinde ها zamiri en yakını olan sahifeye döner. Ancak bir karine veya belirtinin olması durumunda zamir uzak bir kaynağa da işaret edebilir.³⁶

Asl olan zamirin işaret ettiği ismin, zamirden önce gelmesidir. زارني (Zuheyir beni ziyaret etti, ben de onu karşıladım) cümlesinde باع داره المالك (Bir dergi ve bir gazete okudum daha sonra onu (gazeteyi) ezberledim) cümlesinde ها zamiri en yakını olan sahifeye döner. Ancak bazı durumlarda bu kaynak sonra gelebilir. باع مالكا الدار (Sattı evini evin sahibi) cümlesinde olduğu gibi. Bu cümle doğrudur. Ancak (Sattı sahibi evini) cümlesindeki kullanım caiz değildir. Birinci cümlede zamirin kaynağı olan faildir ve zamir sonra gelse bile faillik rütbesinden dolayı caizdir. İkinci cümlede ise zamirin meful olmasına rağmen zamir faille birlikte önce gelmiştir ve bu durum gramer ilmi açısından doğru değildir.

Zamirlerin mercileri/kaynakları isim olmak durumundadır. Fiil kaynak olmaz. Bundan dolayıdır ki bazı durumlarda fiil geldiği halde masdar takdir edilmiştir. اعدلوا هو اقرب للتقوى (Adaletli olun o takvaya en yakındır) ayetinde de olduğu gibi هو zamirinin kaynağı العدل/adl'dir ve bu da fiilin hartlerinde bulunmaktadır. Yine aynı şekilde, ان قيل لكم ارجعوا فارجعوا هو (Eğer size dönün denilirse dönün. Bu sizin için daha temizdir) ayetinde kaynak zamirden önce geçen fiilin masdarı olan الرجوع dur. Yine aynı şekilde, و اذا حضر القسمة اولوا القربى واليتيمى والمسكين فارزقوهم منه (Akrabalar, öksüzler, yoksullar da taksimde hazır bulunsa bir şeyler vererek onları ondan rızıklandırın.)³⁸ منه kelimesindeki zamirin döndüğü kaynak kısmet değildir. Aksi takdirde anlam bozulur, aynı harfleri bünyesinde barındıran المقسوم (paylaşılan şey) ismine döner ki o zaman anlam da tam olur. Dolayısıyla bazen anlam da zamirin döndüğü kaynağı belirleme konusunda yetkin olmaktadır.

Zamir bazen zorunluluk yoluyla merciine delalet eder. Örneğin: انزلناه في ليلة القدر (Onu Kadir gecesinde indirdik) ayetinde, هو zamiri Kur'an'a delalet eder ancak, Kur'an kelimesi de zikredilmemiştir. Fakat Allah o gecede başka bir şey indirmede için zorunlu olarak zamir Kur'an'a döner.

Yine aynı şekilde, و ما علمناه الشعر وما ينبغي له (Biz O'na şiir öğretmedik ve O'na yakışmaz da)³⁹ ayetinde geçen هو zamirinin kaynağı Peygamberdir.

³⁶ Mustafa el-Geleyani, Cami'u Durusi'l-Arabiyye, Menşuratu'l-Mektebeti'l-A'sriyye, Beyrut, 1966, I, 129.

³⁷ Nur 24/28.

³⁸ Nisa 4/8.

³⁹ Yasin 36/69.

Özel bir terbiye ve eğitimden geçen kişinin peygamberden başkası olması düşünülemez.

فمن عفى له من أخيه شيء فاتباع المعروف و اداء اليه بإحسان (...Ama öldüren kimse, kardeşi tarafından affedilirse, o zaman uygun olanı yapması ve güzelce onu ödemesi gerekir.)⁴⁰ ayetinde ki إليه deki zamirin mercii zikredilmemiştir. من /kim kelimesinden katil, أخيه/kardeşi'nden ise maktul anlaşılmaktadır. إليه deki zamirin bu ikisinden birisine dönmesi uygun değildir, aksi takdirde katile veya maktule diyetin ödenmesi anlamı çıkar ki bu doğru olmaz. Ancak ayette geçen af fiilinin failine gönderilirse anlam doğru olur.

III

Arap gramer ilminde var olan zamir konusunu daha iyi anlayabilmek için vad' ilminden faydalanmak yerinde olacaktır. Zira bu ilmi bilmekle özellikle, الاضمار قبل الذكر /zamirin kaynaktan önce zikredilmesi, probleminin sebebi daha iyi anlaşılacaktır.

Vad', Arap dilinde v-d'e (وضع) kökünden gelip, koymak, belirlemek⁴¹ ve mânânın karşısında lafzı belirlemek⁴² gibi sözlük anlamlarını içerir. Dolayısıyla va'd, bir şeyi bir şey ile tahsis etmek⁴³ olmakta ve kendisi dile getirildiğinde ikinci bir şey anlaşılmaktadır.⁴⁴ Dile getirmekten maksat ise, lafzın kullanılıp mânânın kast edilmesidir.⁴⁵ Tayin ve tahsis edilen şey, mevdu', tayin olunan ise muvdu'u leh şeklinde isimlendirilir. Lafzın vad'i, lafzın bir mânâya kendisiyle delalet etmesi için tayin edilmesidir. Lafzın kendisiyle demek, karinesiz demektir. Kendisiyle delalet ise, lafzın söylenmesi esnasında, mânânın anlaşılması için lafzın belirlenmesi yeterli olmaktadır. Başka bir karine ihtiyaç duyulmaz.⁴⁶

İslam medeniyetinde diğer ilimlerde de olduğu gibi vad' ilmine büyük ilgi gösterilmiştir. Dillerin ortaya çıkışı ve kullanılışları hakkında birçok görüş ileri sürüldüğü gibi özellikle lafız ile mânâ arasındaki ilişki de uzun süre tartışma konusu olmuştur. Özellikle bir lafzın ilk konulması anındaki düşünce ile kullanımla birlikte kazandığı yeni konumlarını bilmek için vad' ilminin bilinmesi şarttır.

Bilindiği gibi vad' ilmi, vad' (lafzın bir mânâ için konulması) ile mevdu'u leh (mânâ) arasındaki ilişkiyi dört başlık altında toplamaktadır. Birincisi; vad' hass, mevdu'u leh hass ki bu özel isimlerde meydana gelmektedir. Lafzı belirleme esnasında belirleyici kişi, mevdu'u lehin

⁴⁰ Bakara 2/178.

⁴¹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut, VIII, 396.

⁴² Muhammed Abdu'r-Rauf el-Menavi, *et-Tevkif ala muhimmati't-te'arif*, Daru'l-Fikri'l-Mu'asır, Daru'l-Fikr, Beyrut-Dimeşk, 1410, s. 727.

⁴³ es-Suyuti, *el-Muzhir fi ulumi'l-luğati ve enva'uha*, tah. M Cade'l-Mevla, Ali M. el-Becavi, M Ebu'l-Fadi İbrahim, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire Ts., I, 38.

⁴⁴ el-Menavi, a.g.e., s. 727.

⁴⁵ el-Curcani, *et-Ta'rifat*, Daru'l-Kiatbi'l-Arabi, Beyrut, 1405, 326 vd.

⁴⁶ Taftazani, *Muhtasaru'l-me'ani*, s. 319.

çağrıştırdığı bütün anlamları zihninde tasavvur eder ve bunu yine belli bir kişi için kullanmayı uygun görür.

İkincisi; vad' amm ve mevdu'u leh amm olan ilişki ki bu da cins isimler için geçerli olan bir durumdur. Zira burada genel bir lafız belirlenmiş ve o lafız isim olduğu bütün nesneler için geçerli olmuştur.

Üçüncüsü; vad' amm, mevdu'u leh hass olan kısımdır ki buna zamir, ism-i işaret, ism-i mevsul ve harfler girmektedir. Bunlar da konuluş itibariyle genel olsalar da bazı belirleyici durumlar sonucunda hass olmaktadır.

Hass ve amm kavramların karşılıklı olarak birleştirildiği zaman dördüncü bir sınıflandırılmanın olması kaçınılmazdır ki o da vad' hass, mevdu'u leh amm'dır. Ancak bu sınıfa giren bir vad' tespit edilemediğinden muhal/imkansız görülmüştür.

Bizim bu çalışmamızın konusunu oluşturan zamirin vad'i, her şeyden önce, nev'i değil şahsi bir vad'dir.⁴⁷ Zira zamir, maddesiyle tasavvur edilen tek bir lafızdır.

İlmu'l-vad' literatürüne göre zamirin de dahil olduğu üçüncü sınıf vad' amm ancak mevdu'u leh hass olan sınıftır. Zira, zamiri vad' eden kişi, kendi özelliklerini taşıyan bir lafız düşünüp daha sonra aralarındaki ortak mânânın özelliklerini tasavvur etmiş ve ona uygun bir isimlendirme yapmıştır.⁴⁸ Örneğin *و* zamirini ele alarak biraz daha netleştirmek gerekirse: Lafız belirleyen kişi, kendi özelliklerini taşıyan bir lafız düşünür ki o da, 'müfred, müzekker ve gaiblik' özellikleridir. Bu yönüyle vad' amm olmaktadır çünkü yukarıdaki özellikleri taşıyan her şahıs bu zamir için birer potansiyeldir. Ancak mevdu'u leh'i hass yapan şey ise 'daha önce anılmış bir isme dönme'sidir. İşte bu yönüyle zamir belirli olmaktadır artık ve özel bir isim gibi kabul edilmektedir. Bu yüzden zamirlerdeki vad' aleti zati değil arızı kabul edilmiştir zira, mefhumunun dışındadır.

Dolayısıyla, ismi işaretlerin mevdu'u lehi (mânâyı) hass yapan şey, hissi işaret, ismi mevsulleri sıla cümlesi, harfleri de mute'allek/birlikte kullanıldıkları isim veya fiiller olduğu gibi zamirin ise daha önce geçmiş bir isme dönmesi⁴⁹ şeklinde özetlenebilir.

Ancak vad' ilmi alimleri arasında bu tasnif konusunda önemli bir tartışma vardır. el-İcî ve müteahhirler, zamir, ismi işaret, ismi mevsul ve harfleri vad' açısından amm mevdu'u leh yönüyle de hass görürken, et-

⁴⁷ Şahsi ve nev'i şu şekilde açıklanmaktadır: şahsî vad', mevdu'un aynası olan vad' aleti mevdu'un bizzat kendisi olan cüz'î bir şeydir. Nev'î vad' ise, mevdu'nun aynası olan vad' aletinin mevdu olmayan külli bir şey/durumdur. Ebu Bekir es-Suri, *el-Luma'u fi ilmi'l-vad'*, (Mecmu'etun Teştemilu ala Hamsi Resail'in içinde), Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1967, s. 62 ve 1. dipnot. ; İbrahim Özdemir, *İslam düşüncesinde Dil ve Varlık*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.78 vd.

⁴⁸ es-Suri, *el-Luma'u*, s. 64.

⁴⁹ es-Suri, *el-Luma'u*, s. 65.

Taftazani ve mütekaddimlere göre ise bu grub, vad' amm mevdu'u lehu amm grubuna girer.⁵⁰

et-Taftazani'ye göre ismi işaret, zamir, ismi mevsul ve harf, amm bir mefhum için (örneğin وا için 'zikri geçen müfred müzzek' mefhumudur) vad' edilmişlerdir. Ancak vadi'/lafzı koyan, onun cüz'iyatında kullanılmasını şart koşmuş ve dolayısıyla da ikinci kısma girmektedir (vad' amm mevdu'u leh amm). Ancak vadi', cüz'iyatta kullanılmasını şart koştüğundan, vad'en külli, isti'malen/kullanım açısından cüz'i olmaktadır. Mulahaza ammdir ve o da vad' aletidir.

el-Adud bu görüşü kabul etmeyip yeni bir görüş öne sürmüş ve kendisinden öncekilerin görüşlerine karşı önemli deliller ortaya koymuştur: 1. Onların bu sözü, vad'i anlamsız kılmaktadır. Zira lafız, onda kullanılması için bir mânâ için vad' edilir. İsmi işaret, zamir gibi şeyleri vad' eden kişi bir mefhum için vad' etmiş ve bu mefhumun cüz'iyatlarında kullanılmasını şart koşturmuştur. Aksi takdirde bu vad' da bir yarar olmamaktadır. 2. Bu durumda bunların (zamirler, ismi işaretler vb) hakikatleri olmayan mecazlar olması gerekmektedir. Zira onlar, kendileri için konulmadıkları halde cüz'iyatlarda kullanılmaktadırlar. Dolayısıyla kendileri için konulan mefhum için kullanılmamış olmaktadır.⁵¹ Zamirlerin, külli mânâlar için konuldukları ancak isti'mali cüz'iyatta olma şartı doğru olsa, zamirlerin hakikatleri olmayan mecazlar olması gerekir. Dolayısıyla bunların konuldukları küllilerde kullanılmaları doğru olmaz.⁵² 3. Harfler o zaman tek başlarına bir anlama sahip olan kelime olması gerekmektedir.⁵³

Mütekaddimlere karşı öne sürülen itirazların güçlülüğü ve sonraki dönemde de buna karşı çıkılmamış olmasını göz önüne alarak, muteahhirlerin zamir, ismi işaret, mevsul ve harfler için söyledikleri daha sağlam durmaktadır. Bu yüzden bu gruba girenler, vad' amm ancak mevdu'u lehi hastır ve bu haslık da bir karine iledir. Konumuz olan zamirin karinesi de mütekellim ve muhataba zamirlerinde problem olmamakta; zira konuşan ve dinleyen, metin esnasında veya konuşma esnasında oradadır. Ancak gaib zamirin mevdu'u lehini hass yapan şey daha önce zikrinin geçmiş olma şartıdır. Bu şarta uyulmadığı zaman, "idmar kalbe zikr" sorunu ortaya çıkmaktadır. Biz de bu çalışmamızda bu problemin temel sebebini ortaya koymaya çalıştık.

⁵⁰ Abdukadir b. Es-Seyyid M. Selim el-Keylani el-İskenderani, *Safau'n-Nebe'i fi ilmi'l-vad'* (Mecme'etun Teştemilu ala Hamsi Resail içinde), Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1967, s. 76.

⁵¹ el-İskendereyani, *Safau*, s. 77.

⁵² Dede Cengî, *Risale-i Erba'a* içinde, Cemal Efendi Matbaası, 1307, İstanbul, s. 3.

⁵³ Fahrud-din el-Arnasi, *Risaletu'l-vad'*, (İsağocî fi'l-Mantık'ın içinde), el-Mektebetu'l-Hanefiyye, İstanbul, 2007, s. 64.